

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. В 3 т. – М. : Юристъ, 1997. – Т. 1. – 408 с.
2. Салтвевский М. В. Криминалістика: учебное пособие / М. В. Салтвевский. – Москва, 1996. – 428 с.
3. Волобуев А. Ф. Концепция Р.С. Белкина о предмете криминалистики и ее влияние на систему науки / А. Ф. Волобуев // Роль Р. С. Белкина в развитии современной криминалистики: материалы Международной конференции (к 80-летию Р. С. Белкина). – Москва, 2002. – С. 91-95.
4. Корноухов В. Е. Актуальные проблемы системы криминалистики / В.Е. Корноухов // Роль Р. С. Белкина в развитии современной криминалистики: материалы Международной конференции (к 80-летию Р. С. Белкина). – Москва, 2002. – С. 204-207.
5. Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання: монографія / М. В. Даньшин. - Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 480 с.
6. Волчецкая Т. С. Перспективы и пути развития современной криминалистики / Т. С. Волчецкая // Современное состояние и развитие криминалистики: сборник научных трудов / под ред. Н. П. Яблокова [и др.], – Х. : Апостиль, 2012. – С. 5–15.
7. Баев О. Я. Криміналістическа адвокатология как подсистема науки криминалистики / О. Я. Баев // Профессиональная деятельность адвоката как объект криміналістического исследования. – Екатеринбург: Веста, 2002. – С. 5–20.
8. Шепитько В. Ю. Криміналістика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях / В. Ю. Шепитько // Современное состояние и развитие криминалистики: сб. науч. тр. / под. ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. – Х. : Апостиль, 2012. – С. 41–54.
9. Даньшин М. В. Криміналістика: проблема оптимізації викладання навчального курсу в сучасних умовах протидії злочинності в Україні / М. В. Даньшин // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 4. – С. 238-241 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lsej.org.ua/index.php/nomeri-zhurnalu?id=48>

УДК 343.16

**РОЛЬ ПРИНЦИПІВ ЗАКОННОСТІ ТА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ І ПРАВ ЙОГО УЧАСНИКІВ**

Даньшин М. В.,

доктор юридичних наук, професор,
заступник декана юридичного факультету
з наукової роботи
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Колесник Г. Р.,

здобувач кафедри кримінально-
правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті розкрито роль принципів законності та верховенства права у забезпеченні досудового розслідування кримінальних правопорушень і прав його учасників. Обґрунтовано нагальну необхідність поглиблення наукових досліджень з цієї проблематики.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, принцип законності, принцип верховенства права, прокурор, слідчий суддя, прокурорський нагляд, судовий контроль.

Анотация: в статье раскрыта роль принципов законности и верховенства права в обеспечении досудебного расследования уголовных правонарушений и прав его участников, а также обосновывается необходимость углубления научных исследований по этой актуальной проблематике.

Ключевые слова: уголовное производство, досудебное расследование, принцип законности, принцип верховенства права, прокурор, следственный судья, прокурорский надзор, судебный контроль.

Annotation: the article reveals the role of the principles of legality and the rule of law in providing pre-trial investigation of criminal offenses and the rights of its participants, and also substantiates the need to deepen scientific research on this topical issue.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, principle of legality, the rule of law, prosecutor, investigative judge, prosecutor's supervision, judicial control.

Однією із найважливіших ознак правової держави є регулювання усіх аспектів суспільного та державного життя тільки законами, а також реальне визначення та захист основоположних прав людини і громадянина. У зв'язку з цим, у таких державах принципи законності та верховенства права є загальноправовими, визначаються на

конституційному рівні та мають провідне (пріоритетне) значення, адже здійснюють прямий і безпосередній вплив на всі інші принципи державно-правової діяльності, які лише сприяють реалізації цих принципів [1, с. 101].

Особливе значення дія принципів законності та верховенства права має для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень, де слідчі, використовуючи широкий арсенал наданих їм процесуальних повноважень для збирання, закріплення, накопичення і перевірки доказів з метою встановлення істини і правильного вирішення справи судом, застосовують примусові заходи процесуального характеру при втручанні у сферу особливо охоронюваних прав людини, слідчі можуть випадково чи навіть навмисно порушувати норми кримінального і кримінального процесуального законів і тим самим завдавати правам людини тяжкі, а нерідко й непоправні наслідки [2, с. 9-10].

Недопущення будь-яких порушень закону під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень з боку органів досудового розслідування – прямий обов'язок держави, а принцип законності та верховенства права – фундаментальні засади виконання цього обов'язку (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 8 і 9 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року – далі КПК України).

Означені принципи є керівними положеннями для всіх владних суб'єктів кримінального провадження. Вони є вимогою суворо дотримуватися положень закону у кримінальній процесуальній діяльності, а також надійно забезпечувати права і законні інтереси людини у цьому надзвичайно відповідальному виді державно-правової діяльності [3, с. 18].

З урахуванням того, що під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень спроба порушення закону з боку органів досудового розслідування чи будь-якого учасника цієї стадії кримінального провадження може відбутися в будь-який момент. Законодавець України запровадив у досудове розслідування двох владних суб'єктів: прокурора і слідчого суддю. На першого з них – прокурора, покладено обов'язок здійснювати відкрите безперервне відслідковування за виконанням законів органами досудового розслідування при проведенні усіх без винятку слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій; застосуванні усіх заходів забезпечення кримінального провадження та прийнятті усіх процесуальних рішень. Цей вид прокурорської діяльності законодавець означив терміном «прокурорський нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування» (ст. 36 КПК України).

На другого владного суб'єкта – слідчого суддю, вітчизняний законодавець поклав обов'язок здійснювати розгляд письмових клопотань слідчого, прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволу проведення визначених законом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з обмеженням прав учасників досудового розслідування з боку його владних суб'єктів – слідчого і прокурора (ч. 1 ст. 132, ст. 247 КПК України). Крім того, слідчий суддя уповноважений ще й розглядати письмові скарги на визначені законом рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора (ст. 303 КПК України). Всі види діяльності слідчого судді у досудовому розслідуванні іменуються «судовим контролем за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Як бачимо, забезпечення принципу законності у досудовому розслідуванні покладено на прокурора, а принципу верховенства права – на слідчого суддю, які є у кримінальному провадженні повноважними представниками державних органів різних гілок влади.

У словниках термін «законність» тлумачиться як «виконання законів, стан, при якому життя суспільства охороняється законом» [4, с. 210]. В юридичній літературі під «законністю» розуміється виконання вимоги законодавчих приписів усіма без винятку державними органами, посадовими особами, підприємствами, установами, організаціями і громадянами [5, с. 58-67]. Нажаль, у Конституції України і законах України термін «законність» продовжує залишатися невизначеним, що ускладнює його правильне розуміння як серед науковців, так і серед практиків. Проте невиконання чи неправильне виконання законодавчих норм завжди визнається порушенням законності і залежно від ступеня її порушення тягне за собою притягнення порушника до встановленої законом відповідальності [6, с. 10].

Досудове розслідування, як і все кримінальне провадження в цілому, повинно проводитися тільки на твердій основі законності. Цей вид кримінальної процесуальної діяльності втрачає своє призначення, якщо проводиться в обхід законності, адже всі зібрані таким чином відомості втрачають силу доказів і перетворюються в фікцію, у зв'язку з чим суд не має права використовувати їх в доказуванні у справі (ст. 86 КПК України).

Верховенство права – це панування права у суспільстві, що не обмежується лише законодавством, як однією із його форм, а включає за визначенням Конституційного суду України ще й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, етики, традиції, звичаї, релігійні догми та настанови тощо, які легітимізовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [7]. Ведуча роль у принципі верховенства права належить забезпеченню основоположних (природних, невід'ємних) прав людини: на життя і здоров'я, честь і гідність – які не є даровані людині державою, а належать їй від народження.

Протягом тривалого часу на сторінках юридичної печаті йде широка дискусія про співвідношення принципів законності і верховенства права. Переважна більшість учасників дискусії сходиться на тому, що принцип законності є застарілим і непотрібним, як меншовагартісний, повністю поглинається принципом верховенства права. Наприклад, О. Ю. Прокопенко і В. Т. Нор прямо відзначають, що принцип верховенства права має інтегральний характер і фактично увібрав в себе й інші принципи, в їх числі і принцип законності [8, с. 97; 9, с. 40]. У той же час С. С. Алексєєв і С. Шевчук наполягають на включення реалізації і захисту основоположних (природних) прав людини до змісту терміна «законність», адже на їх думку, ідея і принципи законності – це універсальна цінність правової держави. Тож неприпустимо вважати природні права людини такими, для забезпечення яких не потрібні позитивні дії держави. Запозичені з декларацій, природні права людини стають такими лише в юридичному значенні, тобто після закріплення їх у Конституції демократичної держави та конкретизації у законах з

обов'язковим розробленням процедур (правил), упорядковуючи реалізацію та захист цих прав [10, с. 265; 11, с. 57]. Ми також вважаємо, що без закону і законності неможливо ні збалансувати, ні реалізувати, ні захистити жодного природного права (навіть такого, як право на життя). Без закону і законності захист природних прав людини – пуста декларація, ілюзія, позбавлена правового значення.

Тож ніяких протиріч між принципами законності і верховенства права не існує та існувати не може. Очевидним є те, що саме через принцип законності розкриваються природні права людини під кутом їх практичного здійснення і забезпечення. Це є яскравим свідченням того, що законність і верховенство права є основними засадничими принципами, які очолюють систему принципів кримінального провадження, тобто є суперпринципами цього виду державно-правової діяльності. Саме законність і верховенство права відображають стан суспільних відносин, характер і особливості державного устрою, свідчать про реальність існуючих прав і свобод людини [12, с. 13-14].

У цьому плані законодавець України поступив досить мудро, віднісши до універсальних принципів кримінальної процесуальної діяльності як принцип законності (ст. 9 КПК України), так і принцип верховенства права (ст. 8 КПК України), поклавши забезпечення їх реалізації у досудовому розслідуванні на окремих владних суб'єктів кримінального провадження – першого на прокурора, а другого на слідчого.

Законність і прокурорський нагляд, верховенство права і судовий контроль пронизують усі етапи досудового розслідування. При цьому, прокурор, як гарант публічного інтересу, забезпечує права учасників кримінального провадження з позиції відповідальності їх закону та узгодженості з інтересами суспільства і держави, а слідчий суддя, як гарант невід'ємних (природних) прав людини, забезпечує права учасників цього ж провадження з позиції недопущення їх порушень державними органами, які безпосередньо ведуть кримінальний процес, залучають і допускають до нього усіх інших учасників цього виду державно-правової діяльності, а саме – від незаконних рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора, обмежуючих основоположні права людини і громадянина.

Із викладеного витікає, що законність і верховенство права – невід'ємні атрибути кримінальної процесуальної діяльності, а їх реалізація – визначальна умова як для досягнення повного, всебічного і неупередженого розслідування кожного кримінального правопорушення, так і для виключення будь-яких порушень прав людини під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Тож необхідність поглиблення наукових досліджень з цієї проблематики є очевидною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козаченко В. Місце законності у системі засад кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина і Україна / В. Козаченко. – Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 101-106.
2. Тertiшник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Тertiшник. – К. : АСК, 2005. – 1120 с.
3. Мірошніченко С. М. Діяльність прокуратури з попередження організованої злочинності : монографія / С. М. Мірошніченко. – К. : Ін Юре, 2008. – 212 с.
4. Ожегов С. и. Словарь русского языка / Под ред. М. ю. Шведовой. – М. : «Русский язык», 1989. – 750 с.
5. Осипова Н. І. Законність як загальний принцип захисту прав людини (соціологічний аспект) / Н. І. Осипова // Проблеми законності : міжвід. зб. наук. праць. – 1998. – № 36. – С. 58-67.
6. Николаева Л. А. Прокуратура и законность в советском государственном управлении / Л. А. Николаева. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 79 с.
7. Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – ст. 2975.
8. Прокопенко О. Ю. Діяльність органів Національної поліції України як суб'єкта забезпечення правопорядку в регіоні : адміністративно-правові засади : монографія / О. Ю. Прокопенко. – Х. : В справі, 2016. – 448 с.
9. Нор В. Т. Науково-практичний коментар до ст. 8 (верховенства права) КПК України 2012 року / В. Т. Нор // В кн. Кримінальний процесуальний коментар / За заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – С. 40-41.
10. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. Изд.-во БЕК, 1995. – 320 с.
11. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини / С. Шевчук // Право України. – 2010. – № 2. – С. 56-58.
12. Демидов В. В. Законность в современном Российском государстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Демидов. – Нижний Новгород, 2004. – 21 с.